

NIEPOCZYTALNOŚĆ I POCZYTALNOŚĆ OGRANICZONA

Anna Golonka

MONOGRAFIE LEX

a Wolters Kluwer business

NIEPOCZYTALNOŚĆ I POCZYTALNOŚĆ OGRANICZONA

Anna Golonka

Zamów książkę w księgarni internetowej

proinfo.pl
księgarnia internetowa

LEX

a Wolters Kluwer business

Warszawa 2013

Publikacja dofinansowana przez Uniwersytet Rzeszowski

Stan prawny na 14 sierpnia 2013 r.

Recenzent

Prof. nadz. dr hab. Zbigniew Ćwiąkalski

Wydawca

Monika Pawłowska

Redaktor prowadzący

Joanna Cybulska

Opracowanie redakcyjne

Dagmara Wachna

Łamanie

Wolters Kluwer Polska

Układ typograficzny

Marta Baranowska

.....
Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących
im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej
w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło.
A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.
.....

prawolubni

SZANUJMY PRAWO I WŁASNOŚĆ
Więcej na www.legalnakultura.pl
POLSKA IZBA KSIĄŻKI

© Copyright by Wolters Kluwer Polska SA, 2013

ISBN 978-83-264-4427-2

ISSN 1897-4392

Wydane przez:

Wolters Kluwer Polska SA

Redakcja Książek

01-231 Warszawa, ul. Płocka 5a

tel. 22 535 82 00, fax 22 535 81 35

e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

Spis treści

Wykaz skrótów / 9

Podziękowania / 13

Wstęp / 15

Rozdział I

Istota poczytalności / 21

1. Próby definicyjnego ujęcia poczytalności / 22
2. Spojrzenie na problematykę zaburzeń psychicznych z historycznego punktu widzenia / 26

Rozdział II

Niepoczytalność / 33

1. Niepoczytalność w świetle uregulowań innych państw / 43
2. Ujęcie niepoczytalności w polskim prawie karnym / 53
3. Metody analitycznego określania stanu niepoczytalności / 63
4. Źródła niepoczytalności według metody psychiatrycznej / 71
 - 4.1. Choroba psychiczna / 82
 - 4.2. Upośledzenie umysłowe / 111
 - 4.3. Inne zakłócenia czynności psychicznych / 124
5. Następstwa psychologiczne niepoczytalności / 151
 - 5.1. Zniesienie zdolności rozpoznania znaczenia czynu przez sprawcę / 167
 - 5.2. Zniesienie zdolności pokierowania swoim postępowaniem przez sprawcę czynu zabronionego / 177
6. Niepoczytalność jako okoliczność wyłączająca winę / 188
7. Niepoczytalność jako okoliczność uzasadniająca stosowanie środka zabezpieczającego / 200

Rozdział III

Poczytalność w znacznym stopniu ograniczona / 223

1. Istota poczytalności ograniczonej / 223
2. Prawne usankcjonowanie poczytalności zmniejszonej / 239
 - 2.1. Pierwsze próby rozwiązania problemu „stanów pośrednich” na drodze legislacyjnej / 239
 - 2.2. Ujęcie poczytalności zmniejszonej w kodeksach karnych wybranych państw / 243
 - 2.3. Poczytalność w znacznym stopniu ograniczona w polskim kodeksie karnym (art. 31 § 2 k.k.) / 249
 - 2.4. Poczytalność ograniczona sprawców przestępstw w świetle badań aktowych / 257
3. Znaczný stopień ograniczenia poczytalności / 271
4. Konsekwencje w sferze odpowiedzialności karnej sprawcy z ograniczoną poczytalnością / 280
 - 4.1. Poczytalność w znacznym stopniu ograniczona (art. 31 § 2 k.k.) jako podstawa nadzwyczajnego złagodzenia kary / 280
 - 4.2. Poczytalność w znacznym stopniu ograniczona jako uzasadnienie stosowania środka zabezpieczającego (art. 95 k.k.) / 294

Rozdział IV

Problem stanu nietrzeźwości lub odurzenia sprawcy przestępstwa i ich wpływ na ocenę jego poczytalności / 300

1. Kształtowanie się w polskim prawie karnym regulacji dotyczących odpowiedzialności sprawcy za czyn popełniony w związku z użyciem alkoholu i innych substancji odurzających / 300
2. Modele odpowiedzialności karnej sprawców popełniających czyn w stanie odurzenia spowodowanego alkoholem lub innymi środkami odurzającymi / 306
3. Podstawowe założenia odpowiedzialności sprawcy, który popełnił przestępstwo w stanie nietrzeźwości lub odurzenia według kodeksu karnego z 1997 r. (art. 31 § 3 k.k.) / 322
4. Stan nietrzeźwości (art. 115 § 16 k.k.) albo odurzenia za pomocą innych środków odurzających jako przesłanka odpowiedzialności karnej sprawcy przestępstwa / 331

5. Pozostałe przesłanki odpowiedzialności karnej wynikające z art. 31 § 3 k.k. w odniesieniu do problematyki poczytalności sprawcy przestępstwa / **362**

Rozdział V

Stany wyjątkowe i szczególne przypadki wpływające na zniesienie lub zmniejszenie poczytalności sprawcy czynu zabronionego / 376

1. Nietypowe formy upojenia jako uzasadnienie wyłączenia lub zmniejszenia poczytalności sprawcy czynu zabronionego / **377**
2. Problem tzw. psychopatii a charakteropatii / **392**
3. Afekt patologiczny i działanie pod wpływem silnego wzburzenia (afekt fizjologiczny) oraz ich znaczenie w prawie karnym / **414**
 - 3.1. Istota afektu / **414**
 - 3.2. Silne wzburzenie jako kategoria prawna / **448**
 - 3.3. Silne wzburzenie a poczytalność ograniczona – problematyka wymiaru kary / **459**
4. Zaburzenia preferencji seksualnych jako „inne zakłócenie czynności psychicznych” / **471**

Podsumowanie i wnioski końcowe / **491**

Wykaz tabel / **501**

Bibliografia / **503**

Wykaz orzeczeń / **547**

Wykaz skrótów

Akty prawne

- k.c.** ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz. U. Nr 16, poz. 93 z późn. zm.)
- k.k.** ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. Nr 88, poz. 553 z późn. zm.)
- k.k. z 1932 r.** rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny (Dz. U. Nr 60, poz. 571 z późn. zm.)
- k.k. z 1969 r.** ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks karny (Dz. U. Nr 13, poz. 94 z późn. zm.)
- k.k.g.p.** ukaz carski z dnia 24 marca 1847 r. – Ułożenije o nakazanijach ugołownych i isprawitielnych [Kodex kar głównych i poprawczych] (Dz. P. KP z 1847 r., t. 39, poz. 45)
- k.k. KP** Kodeks karzący Królestwa Polskiego z dnia 23 kwietnia 1818 r. (Dz. P. KP z 1818 r., t. V, Nr 20)
- k.k.s.** ustawa z dnia 10 września 1999 r. – Kodeks karny skarbowy (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 186)
- k.k.w.** ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. Nr 90, poz. 557 z późn. zm.)
- k.p.k.** ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz. U. Nr 89, poz. 555 z późn. zm.)

- k.w.** ustawa z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 482 z późn. zm.)
- u.p.n.** ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu narkomanii (tekst jedn.: Dz. U. z 2012 r. poz. 124 z późn. zm.)

Czasopisma i publikatory

- AiN** Alkoholizm i Narkomania
- Arch. Krym.** Archiwum Kryminologii
- AS** Amtsblatt (Szwajcaria)
- BGBL** Bundesgesetzblatt (Niemcy)
- Biuł. SN** Biuletyn Informacyjny Sądu Najwyższego
- CPKiNP** Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych
- Dz. P. KP** Dziennik Praw Królestwa Polskiego
- Dz. U.** Dziennik Ustaw
- GSP** Gdańskie Studia Prawnicze
- KZS** Krakowskie Zeszyty Sądowe
- NP** Nowe Prawo
- OSA** Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych
- OSNKW** Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Karna i Wojskowa
- OSNPG** Orzecznictwo Sądu Najwyższego, Wydawnictwo Prokuratury Generalnej
- OSNwSK** Orzecznictwo Sądu Najwyższego w Sprawach Karnych
- OSP** Orzecznictwo Sądów Polskich
- OSPİKA** Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych
- PiM** Prawo i Medycyna
- PiP** Państwo i Prawo

PiŻ	Prawo i Życie
PK	Problemy Kryminalistyki
PP	Problemy Praworządności
PPiN	Postępy Psychiatrii i Neurologii
PPK	Przegląd Prawa Karnego
Prok. i Pr.	Prokuratura i Prawo
PS	Przegląd Sądowy
PWS	Problemy Wymiaru Sprawiedliwości
RPiE	Ruch Prawniczy i Ekonomiczny
RPEiS	Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
SP	Studia Prawnicze
WPP	Wojskowy Przegląd Prawniczy
Zb. Orz.	Zbiór Orzecznictwa
ZP	Zdrowie Psychiczne

Inne

DSM-IV	Klasyfikacja zaburzeń psychicznych Amerykańskiego Towarzystwa Psychiatrycznego (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders), IV rewizja
ICD-10	Międzynarodowa Statystyczna Klasyfikacja Chorób i Problemów Zdrowotnych (International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems), 10 rewizja
NIK	Najwyższa Izba Kontroli
OUN	ośrodkowy układ nerwowy
SA	Sąd Apelacyjny
SN	Sąd Najwyższy
WHO	the World Health Organisation (Światowa Organizacja Zdrowia)
ZZA	zespół zależności alkoholowej

Podziękowania

Wydaje się, że jest to najwłaściwsze miejsce w tej publikacji, aby skierować kilka słów podziękowania pod adresem tych wszystkich, którzy służyli mi swoją pomocą podczas pisania tego opracowania, zachęcali mnie do nieustannego pogłębiania mojej wiedzy albo po prostu wspierali w dążeniu do wytyczonych celów.

W pierwszej kolejności chciałabym skierować więc moje podziękowania do tych wszystkich, dzięki którym mogło ono przybrać swój obecny kształt. Wyrażam zatem ogromną wdzięczność Prezesom Sądów Okręgowych w Gdańsku, Rzeszowie, Warszawie oraz we Wrocławiu za umożliwienie mi wglądu w akta spraw, które dostarczyły mi wielu niezwykle cennych informacji na temat objęty moją pracą badawczą. Stanowiły one przede wszystkim podstawę opracowania statystyk dotyczących rzeczywistych powodów orzekania zniesienia albo ograniczenia w znacznym stopniu poczytalności sprawców czynów zabronionych, a na ich podstawie wysunięcia pewnych wniosków. Równocześnie w tym miejscu raz jeszcze pragnę zapewnić, że zdając sobie w pełni sprawę z wyjątkowo delikatnego charakteru materii poruszanej w niniejszej publikacji, obejmującej dane wrażliwe dotyczące stanu zdrowia psychicznego oskarżonych, ze swojej strony dołożyłam wszelkich starań, aby wyeliminować jakiegokolwiek prawdopodobieństwo skojarzeń z „głównymi bohaterami” spraw karnych toczących się z ich udziałem. Swoje ukłony kieruję także w stronę pracowników wspomnianych instytucji, którzy (wszyscy bez wyjątku) z nadzwyczajną cierpliwością znosili „intruza” zakłócającego im od czasu do czasu tok codziennej pracy, pomagali w wyborze spraw i dzielili się posiadaną wiedzą oraz doświadczeniem zdobytym w pracy zawodowej.

Szczególne podziękowania składam natomiast Szanownemu Recenzentowi niniejszego opracowania – Panu Profesorowi Zbigniewowi Cwiąkałskiemu za rady i wsparcie merytoryczne, których udzielał mi

na wszystkich etapach mojego rozwoju naukowego, prowadząc mnie i stale motywując do dalszej pracy naukowej; czyniąc to zresztą we właściwy sobie sposób – z ogromną dozą cierpliwości i wyrozumiałości, kwitując moje wysiłki stwierdzeniem: „Rewelacyjnie, doskonale, ale...”. Co oznaczało, że nie jest źle, chociaż powinno być lepiej. Panie Profesorze – liczę, że sprostałam w tej pracy stawianym wobec mnie oczekiwaniom.

Serdecznie dziękuję również tym, którzy z racji wykształcenia lub posiadanej praktyki klinicznej udzielili mi licznych wskazówek w trakcie pisania pracy, bezcennych wręcz z uwagi na charakter poruszanych w niej zagadnień. Spełniając ich życzenie, pozwolę, aby odnaleźli oni swoje Osoby w tych słowach, chociaż z pozoru wyrażonych anonimowych, to jednak niepozbawionych konkretnych Adresatów.

Wreszcie jeszcze jedno słowo dziękuję – najbliższe memu sercu, bo kierowane do tych, którzy byli i są zawsze przy mnie, ucząc mnie życia, kształtując osobowość, podtrzymując na duchu i służąc podporą i oparciem w trudnych chwilach. Moi Drodzy Rodzice, niech ta praca będzie wyrazem mojego podziękowania za to wszystko, co od Was otrzymałam.

Anna Golonka

Wstęp

Niepoczytalność i poczytalność w znacznym stopniu ograniczona, chociaż stanowią niewątpliwie instytucje prawa karnego i jako takie zostały uregulowane w art. 31 § 1 i 2 k.k., posiadają również charakter interdyscyplinarny, wynikający z ich ścisłego związku z innymi naukami, zwłaszcza psychopatologią i psychologią. Taka natura tych stanów jest prawdopodobnie zasadniczym powodem, że dotychczas należały one do problematyki raczej rzadko podejmowanej przez przedstawicieli doktryny prawa karnego materialnego, jako że uznawano je za wykraczające poza obszar tradycyjnie zarezerwowany dla prawnika. Tymczasem to właśnie prawo karne nakazuje wiązać doniosłe skutki z faktem zniesienia albo ograniczenia w znacznym stopniu zdolności rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania swoim postępowaniem przez sprawcę czynu zabronionego. Odnosi się to przede wszystkim do kar-nomaterialnej struktury przestępstwa, której immanentnym elementem jest wina, rozumiana przede wszystkim jako zdatność podmiotu do ponoszenia odpowiedzialności karnej, warunkowana m.in. poczytalnością sprawcy. Jej wyłączenie, w myśl zasady *nullum crimen sine culpa*, przesądza o braku przestępstwa, a w rezultacie i niemożności orzeczenia kary lub środka karnego względem niepoczytalnego sprawcy czynu zabronionego. Ustawodawca karny przewiduje wprawdzie możliwość zastosowania wobec takiego sprawcy środka zabezpieczającego w postaci umieszczenia go w odpowiednim zakładzie psychiatrycznym, ogranicza jednak jego stosowanie wymogiem spełnienia pewnych, stosunkowo restrykcyjnie określonych przesłanek. Ich wystąpienie stanowi warunek niezbędny do odizolowania niepoczytalnego sprawcy od reszty członków społeczeństwa, dla których życia i zdrowia, jak się przyjmuje, sprawca taki swoim zachowaniem może stwarzać realne zagrożenie. Niespełnienie tych prawem określonych wymagań, w tym w szczególności tego, które dotyczy istnienia wysokiego prawdopodo-

bieństwa ponownego popełnienia czynu o znacznej społecznej szkodliwości przez danego sprawcę, powoduje, że pomimo popełnienia czynu zabronionego, nie poniesie on konsekwencji karnych swojego bezprawnego zachowania. Sytuacje takie, o czym przekonuje zwłaszcza praktyka wymiaru sprawiedliwości, nie należą do rzadkości. Rozważania dotyczące tego problemu, jak również analiza stanów psychicznych uzasadniających w praktyce sądowo-psychiatrycznej opiniowanie o zniesieniu zdolności rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania swoim postępowaniem przez sprawcę czynu zabronionego, przesądziły o potrzebie rewizji poglądów prezentowanych dotychczas w piśmiennictwie prawnokarnym. Rola, jaką niepoczytalność i poczytalność w znacznym stopniu ograniczona powinny odgrywać w nauce prawa karnego, jak również znaczenie, jakie mają one w orzecznictwie sądowym, wpłynęły na zainteresowanie się tą tematyką, a w rezultacie także stanowiły asumpt do podjęcia pracy naukowej z tym związanej. Jej efektem jest niniejsze opracowanie, które z jednej strony zakłada pewną systematyzację stanowisk prezentowanych dotychczas w fachowej literaturze z zakresu prawa karnego, psychiatrii oraz psychologii w odniesieniu do zagadnienia stanów psychicznych, których rozpoznanie u sprawcy czynu zabronionego może przemawiać za stosowaniem art. 31 § 1 lub 2 k.k., z drugiej natomiast – zgłębienie tej tematyki dostarczyło wniosków uzasadniających konieczność zmiany dotychczasowego podejścia do regulacji zawartych w tych przepisach, tudzież uprawniło do wysunięcia w tym względzie pewnych postulatów *de lege ferenda*.

W znacznej mierze podstaw do tego dostarczyły również badania prowadzone na aktach spraw sądowych rozpatrywanych przez sądy okręgowe w Gdańsku, Rzeszowie, Warszawie i we Wrocławiu w latach 2004–2011. O wyborze tych konkretnych ośrodków zdecydowały dwa podstawowe względy, a mianowicie potrzeba objęcia badaniami jednostek położonych w różnych regionach Polski, a także ogólna liczba prowadzonych w nich postępowań karnych. Te dwa kryteria mogły bowiem nasuwać przypuszczenie, że zachodzą różnice zwłaszcza w precyzowaniu wniosków zawartych w opiniach sądowo-psychiatrycznych w odniesieniu do stwierdzenia wyłączenia albo ograniczenia zdadności sprawcy do ponoszenia odpowiedzialności karnej. W ramach realizacji zadania badawczego analizie zostało poddanych ogółem sto siedemdziesiąt dziewięć spraw, w których wydano opinie sądowo-psychiatryczne, a najczęściej również i opinie sądowo-psychologiczne. W zdecydowanej większości przypadków diagnoza dotycząca stanu

psychicznego oskarżonych prowadziła do wydania przez sąd orzeczenia o ograniczeniu w znacznym stopniu bądź o zniesieniu poczytalności (odpowiednio: sto dziesięć i pięćdziesiąt pięć przypadków). W czternastu analizowanych sprawach badanie stanu psychicznego oskarżonych nie dostarczyło jednak wystarczających podstaw do wysunięcia przez biegłych wniosków co do spełnienia warunków, o których mowa w art. 31 § 1 lub 2 k.k.

Natomiast punktem wyjścia rozważań nad karnomaterialnym charakterem niepoczytalności i poczytalności w znacznym stopniu ograniczonej uczyniono pojęcie poczytalności i próbę określenia jej istoty w znaczeniu nadawanym jej na gruncie różnych dziedzin życia społecznego. Określenie to, pomimo iż zdawałoby się tak oczywiste w nauce prawa karnego, skoro poczytalność traktowana jako pewna reguła, „norma”, okazuje się zagadnieniem wyjątkowo trudnym, jeżeli podjąć się próby jego definicyjnego ujęcia. Być może z tego właśnie powodu od dziesiątków lat dużo prościej było stwierdzić, że zachowanie danej osoby odbiega od „normy”, aniżeli sprecyzować, jak ową normę w odniesieniu do stanu zdrowia psychicznego rozumieć. Ewolucja podejścia do zagadnień dotyczących patologii w zakresie zdrowia psychicznego wydaje się jednak na tyle interesującą kwestią, że jej omówienia nie mogło zabraknąć w tym opracowaniu.

Jego meritum, o czym może przekonywać sam tytuł, stanowią instytucje prawa karnego, a także stany psychiczne określone w art. 31 § 1 i 2 k.k. Analizie tych regulacji w aspekcie przyczyn uzasadniających stwierdzenie niepoczytalności oraz poczytalności w znacznym stopniu ograniczonej, jak też następstw w sferze wolitywno-intelektualnej, jakie one wywołują, została więc poświęcona zasadnicza część tej publikacji. Uzupełnieniem podnoszonych w niej dylematów pozostają konsekwencje, jakie w zakresie odpowiedzialności karnej może pociągać za sobą stwierdzenie każdego z tych stanów u sprawcy czynu zabronionego. Swego rodzaju tło tworzą zaś przepisy karne obowiązujące w tym względzie w systemach prawnych innych państw. Ranga unormowań historycznych i proces kształtowania się przez lata sposobu podejścia do zagadnienia zaburzeń psychicznych oraz odpowiedzialności karnej sprawców czynów zabronionych wykazujących takie zaburzenia przesądziły z kolei o potrzebie odwoływania się niejednokrotnie zarówno do polskich kodeksów karnych z 1932 i 1969 r., jak i do pozycji bibliograficznych z tamtego okresu. Z uwagi na kontynuację w zasadniczych kwestiach wysuwanych w nich tez, które mimo upływu lat w większości

przypadków nie utraciły jednak na znaczeniu, wymagają one ich przytoczenia dla uniknięcia – jakże surowego dla każdego badacza – zarzutu braku należytej rzetelności i dociekliwości naukowej.

Na powyższych zagadnieniach nie sposób byłoby jednak zakończyć rozważań nad prawnokarną naturą niepoczytalności i poczytalności ograniczonej. Analiza art. 31 k.k. czyni bowiem nieodzowne odwołanie się także do paragrafu 3 tego artykułu, w którym został uregulowany wyjątek odnoszący się do wyłączenia stosowania paragrafów 1 i 2 art. 31 k.k. Powołany przepis – art. 31 § 3 k.k. – reguluje kwestie dotyczące odpowiedzialności sprawcy za przestępstwo popełnione w stanie nietrzeźwości lub odurzenia. Specyfika takich stanów sprowadza się do tego, że w zakresie rzeczywistych skutków, jakie w psychice człowieka wywołuje użycie substancji odurzających, mogą one odpowiadać sytuacji ograniczenia w znacznym stopniu albo nawet zupełnego zniesienia zdolności rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania swoim postępowaniem przez daną osobę. Z uwagi jednak na potrzebę karania sprawcy, który popełniając przestępstwo, znajdował się w stanie nietrzeźwości lub odurzenia, uzasadnioną uprzednim świadomym wprawieniem się przez niego w taki stan, ustawodawca karny przewidział dla tego wypadku szczególne unormowanie. Takie jego podejście wynika przede wszystkim z konieczności realizacji postulatu sprawiedliwości społecznej, w kolizji z którą pozostawałoby traktowanie stanu nietrzeźwości lub odurzenia jako przesłanki przemawiającej za łagodniejszym potraktowaniem sprawcy, czy tym bardziej uwolnieniem go od odpowiedzialności. Z drugiej jednak strony unormowanie zawarte w art. 31 § 3 k.k. pozostaje w oczywistej sprzeczności z subiektywizacją odpowiedzialności karnej, której przejawem jest wina sprawcy, występująca w czasie realizacji przez niego znamion typu czynu zabronionego. Przypisanie jej sprawcy znajdującemu się w czasie popełniania czynu w stanie nietrzeźwości lub odurzenia będzie natomiast niemożliwe. Próbie wyjaśnienia rodzących się na tym tle dylematów zostanie poświęcony rozdział czwarty tej publikacji.

Popełnienie przestępstwa przez sprawcę znajdującą się *tempore criminis* w stanie szeroko pojętego odurzenia wymusza również w naturalny sposób potrzebę zgłębienia zagadnień odnoszących się do różnych form odurzenia, a w szczególności tych, które w swoim obrazie klinicznym przybierają nietypową postać. Traktowane są one z reguły jako przejawy tzw. stanów wyjątkowych. Taki charakter mają w szczególności atypowe formy upojenia alkoholowego. Na ocenę poczytalności

sprawcy przestępstwa istotny wpływ może mieć także stwierdzenie innych zaburzeń psychicznych, wynikających z używania alkoholu lub innych substancji odurzających, z czego na pierwszym miejscu należałoby wymienić stan zależności od takich substancji (ich nadużywanie). Ten ostatni przypadek został jednak omówiony w ramach analizy stanu nietrzeźwości oraz odurzenia, określonych w art. 31 § 3 k.k., jako zagadnienie bezpośrednio z nimi związane.

Natomiast w kategorii stanów wyjątkowych mieści się również tzw. afekt patologiczny, który w literaturze przedmiotu przeciwstawia się zwyczajowo stanowi silnego wzburzenia. Pod wpływem tego ostatniego może zostać popełnione przestępstwo, w tym zwłaszcza zabójstwo, określane przez to jako zabójstwo w afekcie. W przypadku gdy jest ono usprawiedliwione okolicznościami sprawy, może ono uzasadniać łagodniejsze potraktowanie sprawcy i pociągnięcie go do odpowiedzialności karnej za realizowanie znamion uprzywilejowanego typu czynu zabronionego. Zarazem jednak wystąpienie każdego z wymienionych stanów, tj. afektu fizjologicznego – z jednej strony, bądź afektu patologicznego – z drugiej, nie pozostaje bez znaczenia dla kwestii oceny poczytalności sprawcy przestępstwa, wobec czego za słuszne uznano odniesienie się i do tych stanów.

W ramach kompleksowego omówienia zasadniczej problematyki poruszanej w niniejszym opracowaniu w ostatnim jego rozdziale wskazano również inne wybrane stany psychiczne, które od lat budziły nierzadko, zwłaszcza w praktyce orzeczniczej, spore kontrowersje, gdy były rozważane jako geneza niepoczytalności albo poczytalności ograniczonej. Odnosi się to w szczególności do tzw. psychopatii, którą należy przeciwstawić różnym rodzajom charakteropatii. Określenia te, chociaż odnoszą się w równej mierze do zaburzeń osobowości, to jednak z uwagi na celowość odróżnienia wywołujących je przyczyn zostały tutaj umownie przeciwstawione. Wreszcie sprawą niebagatelną dla oceny poczytalności sprawcy przestępstwa, przede wszystkim skierowanego przeciwko wolności seksualnej, pozostaje problematyka zaburzeń preferencji seksualnych, która zamyka problematykę niepoczytalności i poczytalności w znacznym stopniu ograniczonej poruszaną w niniejszym opracowaniu.

Rozdział I

Istota poczytalności

Prawo karne ustanawia poczytalność jedną z przesłanek pozwalających na pociągnięcie sprawcy czynu zabronionego do odpowiedzialności, jej całkowite zniesienie zaś traktuje jako podstawę do wyłączenia winy (braku zawinienia) sprawcy. Jak to lapidarnie ujął swego czasu Franz von Liszt, uznawany w prawie karnym za jednego z najwybitniejszych przedstawicieli szkoły socjologicznej: „Bez poczytalności nie jest możliwa wina, a przez to i przestępstwo”¹. Ani wówczas, ani obecnie przepisy kodeksu karnego nie określały przy tym w sposób pozytywny znaczenia pojęcia „poczytalność”. Nie odsyłały one również do żadnych innych regulacji prawnych, w których byłby jednoznacznie sprecyzowany sposób rozumienia tego terminu. Z oczywistych względów próżno również i obecnie szukać w przepisach prawnokarnych wskazówek, jak należy rozumieć to pojęcie. Mogłoby to sugerować, że prawo karne nie przywiązuje nadmiernej wagi do poczytalności. Z drugiej strony jednak nie sposób oprzeć się wrażeniu, że poczytalność została w jego przepisach ustanowiona pewną regułą. Ustawodawca wychodzi bowiem z założenia, że każdy dorosły człowiek, jeżeli nie doznał trwałych bądź przemijających zaburzeń psychicznych, powinien być świadomy swojego postępowania². Tym samym jest on zdolny (lub jak zwykło się niekiedy ujmować – zdatny³) do ponoszenia za nie odpowiedzialności, w tym zwłaszcza odpowiedzialności karnej w sytuacji, gdy naruszy on zakazy lub nakazy wynikające z normy sankcjonowanej.

¹ F. von Liszt, *Lehrbuch des Deutschen Strafrechts*, Berlin 1900, s. 144.

² W. Wolter (w:) M. Cieślak, K. Spett, W. Wolter, *Psychiatria w procesie karnym*, Warszawa 1977, s. 22.

³ A. Zoll (w:) G. Bogdan, Z. Cwiągalski, P. Kardas, J. Majewski, J. Raglewski, M. Szewczyk, W. Wróbel, A. Zoll (red.), *Kodeks karny. Komentarz. Część ogólna*, t. I, *Komentarz do art. 1–116 k.k.*, wyd. 4, Warszawa 2012, s. 54–55.

Powyższe pozwala założyć, że w potocznym rozumieniu poczytalna jest osoba, która „reaguje normalnie” na typowe sytuacje. Zachowuje się więc w sposób, jakiego oczekuje od niej otoczenie i w jaki z dużym prawdopodobieństwem postąpiłaby większość ludzi znajdujących się w sytuacji podobnej do tej, w której znalazła się jednostka, której poczytalność ustalamy. Innymi słowy, z poczytalnością wiążemy „zdolność do rozporządzania pełnią władz umysłowych”⁴ lub – precyzyjniej: „stan zdolności do rozporządzania pełnią władz umysłowych; zdolności do rozpoznawania znaczenia swoich czynów i do kierowania swoim postępowaniem”⁵. Tak skonstruowany opis kładzie nacisk na wystąpienie dwóch elementów, czyniąc je konstytutywnymi dla zaistnienia poczytalności. Są nimi: zdolność rozpoznania rzeczywistości, wiązana m.in. ze świadomym postępowaniem każdego człowieka, oraz możliwość kształtowania swojego postępowania stosownie do społecznych oczekiwań i zarazem w zgodzie z własnym wewnętrznym przekonaniem. W definicji tej czytelnik obeznany z tematyką rozpozna bez wątpienia elementy znane mu z treści art. 31 k.k. W istocie pokrywa się ona częściowo z negatywnym ujęciem poczytalności przyjętym przez obowiązujący kodeks karny. Z kolei nauka psychiatrii, definiując niepoczytalność, pisze o niej jako o „niemożności poczytania sprawcy czynu zabronionego przez ustawę karną jako czynu zawinionego”⁶. Wskazuje ona tym samym na wzajemne związki nauk medycznych i prawnych w omawianej kwestii. Dla prawa karnego natomiast uznanie za regułę poczytalności i związanej z nią odpowiedzialności, a niepoczytalności potraktowanie na zasadzie wyjątku od niej, ma doniosłe znaczenie zarówno teoretyczne, jak i praktyczne.

1. Próby definicyjnego ujęcia poczytalności

Powołanie się na najbardziej powszechne znaczenie terminu „poczytalność” nie oznacza jednak, że w piśmiennictwie prawnokarnym brak było – nielicznych zresztą – propozycji ściślejszego jego sprecyzowania. O poczytalności pisał wprost jeden z twórców kodeksu karnego

⁴ *Słownik języka polskiego*, t. 6, *P-Pre*, pod red. W. Doroszewskiego, Warszawa 1964, s. 592.

⁵ *Słownik języka polskiego*, t. II, *L-P*, pod red. M. Szymczaka, Warszawa 1992, s. 722.

⁶ L. Uszkiewiczowa (w:) *Encyklopedyczny słownik psychiatrii*, pod red. L. Korzeniowskiego i S. Pużyńskiego, wyd. III, Warszawa 1986, s. 327.

z 1932 r. Juliusz Makarewicz, uznając, że: „Poczytalnością nazywamy ogół warunków indywidualnych, które zachodzić muszą po stronie podmiotu przestępstwa, by uzasadnić karną odpowiedzialność”⁷. E. Krzymuski mówił zaś o „dwóch władzach”, odnosząc je do sfery intelektualnej (zdawanie sobie sprawy z tego, co jest dozwolone, a co zabronione) oraz wolicjonalnej (występująca u każdego zdrowego człowieka wolność woli o względnym charakterze, sprowadzająca się – w ujęciu szkoły klasycznej prawa karnego – do możliwości podjęcia decyzji o podjęciu działania albo o rezygnacji z niego w warunkach swobodnego wyboru)⁸. Prowadzi to do wniosku, że poczytalny będzie każdy zdrowy psychicznie człowiek, u którego zachowana jest zdolność rozumienia porządku prawnego wraz z jego wymaganiami oraz zdolność władania wolą. Wiąże się ona ze zdolnością rozumienia porządku prawnego, czyli umiejętnością rozpoznania tego, „co jest dobre, a co złe moralnie”, tudzież „co jest nakazane i zakazane przez obowiązujące normy”⁹. Podobnie dla Cz. Znamierowskiego poczytalność oznaczała zdolność do uświadomienia sobie, co jest zakazane, a co nakazane przez normy prawne¹⁰. W ujęciu klasycznym poczytalnością nazywano zdolność do podjęcia „złego zamiaru” i wprowadzenia go w czyn przy zachowanej zdolności do panowania nad własnymi impulsami ruchowymi¹¹. Takie spojrzenie na problematykę poczytalności prowadziło niestety do pewnego uproszczenia zawierającego się w stwierdzeniu, że „poczytalnością” (*imputabilitas*) jest zdolność do odpowiadania za swoje czyny, obejmująca ogół warunków, które powinny zaistnieć zarówno „po stronie sprawcy, jak i po stronie samego czynu”¹². Aktualnie teza taka znalazłaby wielu oponentów, czemu i trudno by się dziwić, zważywszy na kształt obecnych przepisów karnych.

Warto również wskazać nieco osobliwy sposób ujęcia poczytalności, jaki zaproponował W. Bugajski. Autor ten pisał: „Nie wdając się w definicję «istoty woli» ani nie przesądzając w sensie absolutnym o wolności woli (determinizm – indeterminizm), przyjmuje kodeks karny istnienie

⁷ J. Makarewicz, *Prawo karne ogólne*, Kraków 1914, s. 107.

⁸ E. Krzymuski, *System Prawa Karnego. Część ogólna*, Kraków 1921, s. 105.

⁹ Cz. Znamierowski, *Wina i odpowiedzialność*, Warszawa 1957, s. 108.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

¹² A.G. Miziński, *Poczytalność elementem subiektywnym przestępstwa*, Roczniki Nauk Prawnych Towarzystwa Naukowego KUL 2005, t. XV, z. 1, s. 417–418.

Anna Golonka – doktor nauk prawnych, adiunkt w Zakładzie Prawa Karnego Uniwersytetu Rzeszowskiego. Autorka wielu publikacji z zakresu prawa karnego o tematyce karnogospodarczej, zwłaszcza dotyczących przestępstwa prania pieniędzy oraz finansowania terroryzmu (w tym monografii poświęconej tym zagadnieniom), a także opracowań obejmujących problematykę związaną z wpływem zaburzeń psychicznych na odpowiedzialność karną sprawcy czynu zabronionego i ze znaczeniem świadomości w prawie karnym.

■ Monografia przedstawia pogłębioną analizę przyczyn mogących prowadzić do niepoczytalności i poczytalności ograniczonej oraz ich następstw w postaci zniesienia albo ograniczenia w znacznym stopniu zdolności rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania swoim postępowaniem przez sprawcę czynu zabronionego.

■ W pracy omówiono także zagadnienia nierozzerwalnie związane z problematyką niepoczytalności i poczytalności zmniejszonej:

- stan odurzenia sprawcy,
- działanie w afekcie,
- zaburzenia osobowości czy
- zaburzenia preferencji seksualnych.

■ Wnioski przedstawione w opracowaniu stanowią również rezultat badań aktowych, które jego autorka przeprowadziła w wybranych sądach okręgowych w Polsce.

■ Publikacja jest adresowana przede wszystkim do prawników, zarówno praktyków, jak i teoretyków prawa karnego. Będzie także pomocna innym osobom biorącym udział w pracy wymiaru sprawiedliwości, np. biegłym psychiatrom i psychologom sądowym.

ISSN 1897-4392
ISBN 978-83-264-4427-2

9 788326 444272

Cena 99 zł
(w tym 5% VAT)

Zamówienia:

infolinia 801 04 45 45, fax 22 535 80 01
zamowienia.ksiazki@wolterskluwer.pl
www.wolterskluwer.pl
księgarnia internetowa www.profinfo.pl